

svetovno vojno, ki so razbili habsburško monarhijo. V času zaostrenih razmer so se razprave o meji med Hrvati in Slovenci umaknile in dale prednost vzajemnosti obeh narodov in zavezništvu, ki sta bila še kako aktualna. Nova skupna domovina, prva Jugoslavija je nakazala nove probleme. Avtor je izpostavil spremembo statusa nekdanje kranjsko/štajersko-hrvaške meje in odnos do slovenske individualnosti, ki je zaznamoval politične boje med jugoslovanskimi unitaristi in avtonomisti in vplival na dojemanje slovensko-hrvaške razmejitve.

V enajstem poglavju namenja Zajc pozornost značilnostim življenja ob meji, vplivom le-te na migracijske procese in poda primerjavo izseljevanja iz slovenskih dežel v hrvaške z izseljevanjem iz hrvaške v slovenske. Sicer pa ta problematika napoveduje nadaljnje raziskave, saj je večji del avtor posvetil pojmovanju slovensko-hrvaške meje.

Pripoved sklene z dvanajstim poglavjem, v katerem posebno pozornost posveča nedvomno najbolj spornemu območju na kranjsko-hrvaški meji - Žumberku. Bralcu na tem mestu predstavi vso kompleksnost tega vprašanja, ki je burilo duhove vse od 16. stoletja do konca prve svetovne vojne.

Delo, ki se bere kot burna polemika na temo slovensko-hrvaških razmerij in elementov v prelomnem obdobju kot je razvoj oblikovanja nacionalnih zavesti, različnih meja - jezikovnih, upravno-političnih, kulturnih, etničnih, kaže na različne koncepte in interpretacije tega vprašanja v različnih obdobjih. Ne gre se čuditi, da je delo, ki je povrh še duhovito napisano, zaradi razgrete aktualne politike in same tematike vzbudilo precejšnje zanimanje slovenske javnosti. Knjiga Marka Zajca, ki odmeva tudi v medijih, je nedvomno priporočljivo branje vsem (tako strokovnjakom kot "laikom"), saj prinaša bolj jasen in celovit pogled na pretekla kot tudi aktualna vprašanja glede slovensko-hrvaške razmejitve.

Marta Rendla

Roberto Todero, *Dalla Galizia all'Isonzo. Storia e storie dei soldati triestini nella Grande Guerra. Italiani, sloveni e croati del k.u.k. I.R. Freiherr von Waldstätten nr. 97.* Gaspari editore, Videm, 2006, 169 strani, ilustr.

Opus italijanskih knjižnih del, posvečenih prvi svetovni vojni in Trstu, je bogatejši za novo monografijo *Od Galicije do Soče : zgodba in zgodbe tržaških vojakov med Veliko vojno. Italijani, Slovenci in Hrvati c. kr. pehotnega polka št. 97 barona Von Waldstättna.* Prihaja izpod peresa tržaškega raziskovalca Roberta Todera, ki je v preteklosti objavil že več publikacij s tega področja. Predgovor je napisala Marina Rossi, prav tako avtorica več knjig o prvi svetovni vojni.

Delo prikazuje zgodbo o 97. polku, ki ga slovensko zgodovinopisje uvršča med "slovenske" polke avstroogrške armade. Glede na dejstvo, da je obsegal polkovni dopolnilni okraj, poleg širše Goriške, Istre in delno Notranjske, tudi Trst in okolico, si ga hkrati lastijo tudi Italijani tedaj avstrijske Primorske. Dokaz tega je dolg spisek del na to temo, ki so v zadnjih desetletjih izšla v Trstu, svojčas glavnem pristanišču stare države, oziroma kot poudarja avtor, po pomembnosti četrtem sre-

dišču Avstro-Ogrske. Roberto Todero se ne osredotoča zgolj na prvo svetovno vojno (ki ji je vsekakor namenjen središčni del raziskave), marveč zajema čas od ustanovitve polka leta 1883 naprej. Pri tem razvija nekatere manj znane vidike, vezane na 97. pešpolk: prisotnost v Trstu, prelom 19. in 20. stoletja, na kasnejšega načelnika generalštaba vseh oboroženih sil Franza Conrada von Hötzendorfa; navzočnost v istem kraju skladatelja Franza Leharja, avtorja Vesele vdove, sicer pa kapelnika polkovne godbe; vlogo pešpolka pri zatrtju množičnega delavskega štrajka februarja 1902 v Trstu; vojaška arhitektura v pozni habsburški dobi v tem pristaniškem mestu. V knjigi je razmeroma veliko ilustracij in ostalega fotograf-skega gradiva; avtor je namenil pozornost tudi opisu uniform in vojaških simbolov ter napevom, ki so kakorkoli povezani s primorskim prostorom v okviru Avstro-Ogrske. Med temi je še posebno zanimiva trojezična pesem s prvinami italijanskega, slovenskega in nemškega jezika.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je bil polk razporejen takole: prvi in drugi bataljon s poveljstvom vred sta bila v Bjelovarju, četrti v Karlovcu, medtem ko je bil v Trstu le tretji bataljon. Avtor je pri tem izpostavil evforično vzdušje, ki je v prvih dneh mobilizacije, torej pred odhodom vojakov, zajelo ne samo polk, ampak tudi dobršen del Trsta. Če naredimo primerjavo, opazimo, da je ta vidik prisoten tudi v slovenskem zgodovinopisju, npr. v spominih Ivana Regenta (oziroma spominih Ivana Hribarja, če primerjamo položaj na Kranjskem). Ognjeni krst v Galiciji avgusta 1914, še posebno krvavi spopadi pri Lvovu, so usodno zaznamovali polk. Pravcati vojaški debakel je imel posledice, ki jih polk ni prebolel vse vojno obdobje.

Nadaljevanje vojne je avtor, z objavo odlomkov dnevnikov in pisem oziroma korespondence prepustil pričevanjem takratnih udeležencev vojne, italijansko govorečih vojakov iz Trsta in okolice. Opisal je tudi krvavi upor maja 1918 v Radgoni, kjer je od leta 1915 naprej bil sedež dopolnilnega bataljona. Gre za dogodek, ki je v slovenskem zgodovinopisju razmeroma dobro obdelan.¹

Zaradi neljubih izkušenj na fronti in za njo ni nenavadno, da je polk veljal za ne preveč bojevito enoto. Polk so povezovali z uporništvom, pa tudi z defetizmom in dezerterstvom, pri čemer je sam avtor navedel nekaj konkretnih primerov. Po drugi strani pa najdemo, na primer v pismu nekega italijanskega vojaka, tudi izraze lojalnosti do habsburške monarhije.

Prav tu se Todero dotakne temeljne dileme, ki se vseskozi pojavlja v tržaškem zgodovinopisju: ali je bil 97. pehotni polk res pregovorno nezanesljiva enota z visokim deležem "zelenega kadra" in potuhnjencev, oziroma ali sta ta dva pojava, prisotna več ali manj tudi v drugih vojaških enotah, zgolj napihnilni italijanski nacionalistični krogi po letu 1918 z namenom, da dokažejo domnevno protiavs-trijsko vzdušje med moštvom v času vojne oziroma italijanski narodni element?

¹ Ivan Vogrič: Italijansko zgodovinopisje o uporu 97. pehotnega polka v Radgoni leta 1918. V: Prispevki za novejši zgodovino, 2003, št. 32, str. 115-128; Dušan Nečak: Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920. V: Zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979, Gornja Radgona 1981, str. 335-346; Vlado Vodopivec: Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, str. 121-127; Lojze Ude: V Radgoni so se uprli. V: Delo, 25. 5. 1968, št. 165, str. 19; isti: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, str. 136-137; Janko Pleterski: Slovenci in Avstro-Ogrska. V: Večer, 11. 11. 1992, št. 260, str. 17; Janez J. Švajncer: Vojna in vojaška zgodovina Slovencev. Ljubljana 1991, str. 120-121; France Bevč: Doživel sem vojaški upor v Radgoni. V: Delo, 20. 7. 1968, št. 197, str. 19; isti: Pot v neznanu. Ljubljana 1970, str. 54-94.

Okrog tega vprašanja se že dolgo lomijo kopja, saj je vprašanje tako rekoč ideološko (nacionalno) obarvano. Na eni strani so tisti, ki dokazujejo, da vojaška motiviranost vojakov polka ni bila bistveno slabša kot v mnogih drugih enotah. Ti trdijo, da se 97. polk na bojnem polku večkrat res ni izkazal, da pa se je, preden je priznal premoč sovražnika, pogumno bojeval. V skrajni konsekvenci zagovornike te teze lahko enačimo z avstronostalgiki. Na drugi strani pa so tisti, ki menijo, da so italijansko govoreči vojaki z lagodno držo, ki so jo narekovala narodna čustva, v bistvu šibili bojno razpoloženje, če že ne sabotirali polka. To pa se lahko že sklada z iredentističnimi stališči. Vmes so še druge razlage, npr. tistih, ki so videli v defetistični drži znamenja internacionalističnega pacifizma ali pa zgolj instinkt preživetja.

Avtor priznava, da je v tržaškem pogledu doslej prevladoval stereotip o vojaški nezanesljivosti 97. polka, kar ni presenetljivo, saj so sile, ki so zavladaile po prvi svetovni vojni (to je v času fašistične vladavine), dolgo časa dušile vsakršno interpretacijo, ki bi se odmikala od nacionalističnih razlag.

Jasna definicija je nasploh težavna, saj avtor problematizira tudi naziv "demoghela", po katerem je bil polk znan. "Demoghela" (s poudarkom na prvem samoglasniku) v narečju primorskih Italijanov pomeni Dajmo! Zbežimo!, vendar avtor rahlo dopušča tudi drugo razlago, in sicer Udarimo po njih (sovražnikih)! Ta rahla dvoumnost se pojavlja - po avtorjevem mnenju - tudi v istoimenskem napevu (kjer je poudarek na predzadnjem samoglasniku, in sicer zato, da bi vojaški obvezniki zameglili narečni pomen besede).

Nerazčiščeno ostaja vprašanje o deležu, ki ga je posamična narodnost imela v 97. polku. Avtor navaja nekatere ocene sodobnikov, npr. tržaškega pisatelja Scipia Slatapera, ki pravi, da je bilo Italijanov vsaj dve tretjini, in italijanskega vojnega dopisnika Arnalda Fraccarolija, ki trdi, da so polk "skoraj v celoti sestavljali Tržičani in Furlani ter v majhni meri Slovenci". Avtor v nadaljevanju objavlja tudi oceno z zadnjega leta vojne, ki jo povzema iz slovenskih virov (po katerih naj bi bilo Slovencev takrat približno polovica, medtem ko so po četrtno moštva sestavljali Hrvati in Italijani).

Sicer pa nam avtor postreže s podatkom, da so primorski Italijani med leti 1914 in 1918 prispevali več kot 50.000 vojakov v avstrijsko armado. Njihov položaj, tako kot položaj italijanskega prebivalstva v Avstro-Ogrski, ni bil zavirljiv, ker se Italija ob izbruhu vojne ni pridružila takratnim zaveznikom (centralnim silam).

Paradoksalno je, da so v bližini Trsta (Sredipolju, Oslavju in Kobaridu) velike kostnice padlih vojakov iz tako rekoč vseh italijanskih regij, razen tistega dela današnje Italije, ki je nekoč spadal pod Avstro-Ogrsko. Posmrtni ostanki italijanskih vojakov, ki so takrat nosili suktno avstrijske vojske, se nahajajo v daljnih pokopališčih Galicije in še kje drugje. To velja tudi za pripadnike 97. polka. Avtor pri tem navaja podatke mnogih od teh pokopališč, vključno s stanjem, v kakšnem so. Hkrati navaja tudi obeležja na italijanski strani, posvečena padlim istega polka.

Todero v podnaslovu knjige navaja italijanske, slovenske in hrvaške pripadnike polka, s tem da je poudarek (memoaristika, korespondenca in ostali zapisi) večinoma dal prvi od teh skupin. Avtor je sicer črpal iz slovenskih virov, lahko pa bi še več, npr. sezname padlih vojakov iz časopisja (glede na to, da je podobne sezname povzel iz italijanskega dnevnega tiska).

Kakorkoli že, Slovenci podobne monografije o tem polku še nimamo, čeprav je bil - kot rečeno - slovenski delež v njem izrazit. Zato nam Toderova knjiga lahko služi kot izhodišče za tovrstno študijo s slovenskega zornega kota.

Ivan Vogrič

Ministarstvo prosvete i ministri Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije 1918-1941. Pedagoški muzej, Beograd 2000, 160 strani.

Pedagoški muzej v Beogradu je v sodelovanju z Ministrstvom prosvete Srbije v uredništvu B. Jordanović že leta 2000 izdal knjigo o prosvetnem ministrstvu in ministrih v prvi jugoslovanski državi. Knjiga, ki so jo pripravili prof. dr. Ljubodrag Dimić, prof. dr. Vladeta Tešić in Gordana Pavlović-Lazarević, je ostala pri nas skoraj prezrta, zato je prav, da jo predstavimo kljub časovni oddaljenosti. Razvoj šolske uprave v Srbiji od začetka 19. do začetka 20. stoletja je muzej predstavil že leta 1994 z razstavo in monografijo "Ministri prosvete Srbije 1811-1918", ki ji je 1997 sledila razstava o prosvetnih ministrih Kraljevine SHS in Jugoslavije do 1941. Nadgradnja te razstave je monografija, ki ji je namenjen ta zapis, saj knjiga pomeni obravnavo dela skupne zgodovinske izkušnje v prvi jugoslovanski državi in je tako zanimiva tudi za nas. Obsežnemu pregledu dr. Lj. Dimića o razvoju prosvetne politike (str. 7-32) sledi v knjigi osrednji del s prispevkom dr. V. Tešića o organizaciji in delu Ministrstva prosvete (str. 33-96). Isti avtor je prispeval še po kronološkem razporedu predstavljen izbor šolsko-prosvetnih in pedagoških predpisov, izdanih med letoma 1918 in 1940. Knjigo dopolnjujejo kronološki pregled delovanja ministrov (str. 113) in njihove kratke biografije s portreti od Ljubomira Davidovića do Mihe Kreka (str. 115-157), ki jih je pripravila sodelavka Pedagoškega muzeja Gordana Pavlović-Lazarević. Na koncu sta še kratka predstavitev virov in literature (str. 159) in abecedni seznam vseh dvajsetih ministrov (str. 160).

Ljubodrag Dimić, sicer med drugim tudi avtor obsežne trilogije o kulturni politiki Kraljevine Jugoslavije, v tej razpravi o razvoju jugoslovanske države, družbe in prosvetne politike prinaša zanimivo analizo statističnih podatkov, pri čemer se malo vsiljuje misel, da se ji pozna čas, v katerem je bila napisana. Pregled spremlja predstavitev, koliko več sredstev je šlo za šolstvo v Sloveniji in na Hrvaškem, čeprav navaja tudi dejansko problematiko državnega proračuna. Ko so namenili prosveti in kulturi od 3 do 5% proračuna, je šlo za vojsko in žandarmerijo kar 22%. Zanimive so ugotovitve, da so bila vlaganja v prosveto v prvem desetletju Kraljevine SHS "neznatna", saj so sprva predstavljala le 2,38% državnega proračuna (3,32 din na prebivalca letno), na koncu desetletja 5,71 %, v tridesetih letih 20. stoletja pa okoli 7,7%. Pa še ta denar je šel največ za plače in le kakšnih 10% so namenili za razvoj, kar pa je bilo premalo za odpravo civilizacijskega zaostajanja jugoslovanske družbe. Kulturne razmere so bile po posameznih pokrajinah različne, saj je 51,5% nepismenost v državi leta 1921 pomenila v Makedoniji ali Bosni nad 80%, v Sloveniji pa 8,85%. Tako je bila osnovna šola osrednja tema